

סימן נב: דעת הרמב"ם בביאה שלא כדרכה*

א. פתיחה	ו. מהו מקור התוספת?
ב. שיטת הרמב"ם והפולמוס בדעתו	ז. עוד בעניין התוספת ואיסור הוצאת
ג. גירסת הראשונים ברמב"ם	זרע לבטלה
ד. בדיקת כתבי היד	ח. עוד בעניין הצנזורה
ה. בדיקת קטעי גניזה	ט. סיכום

א. פתיחה

איסור הוצאת זרע לבטלה נחשב לאיסור חמור ביותר. הגמרא בנידה (יג ע"א) מאריכה בחומרת איסור זה ובהשוואתו לעבירות החמורות ביותר. מהגמרא ביבמות (לד ע"ב) עולה שאיסור זה קיים אף כשהוא חלק מהתשמיש, והגמרא שם קוראת לו "מעשה ער ואונן", אותם המית הקדוש ברוך הוא עקב חטאם.

לעומת זאת, מהגמרא בנדרים סוף פרק שני (כ ע"א-ע"ב) עולה שלהלכה, "הפיכת שולחן" בשעת התשמיש מותרת. לכאורה הפיכת שולחן היא ביאה שלא כדרכה, אליה התייחסה הגמרא ביבמות (שם) בתור איסור חמור.

הראשונים שהתמודדו עם הסתירה לכאורה בין המקורות השונים בחז"ל, נתנו שלושה הסברים על מנת ליישב את הסתירה:

1. שיטת המיוחס לרש"י (נדרים שם) והראב"ד (בעלי הנפש שער הקדושה), שמה שהתירה הגמרא בנדרים איננו ביאה שלא כדרכה, אלא תשמיש בדרך הרגילה, כשתנוחת התשמיש שונה מהמקובל, אך הזרע נשפך במקום הרגיל.

2. הסברו הראשון של ר"י הזקן בעל התוספות (יבמות שם), שביאה שלא כדרכה מותרת, אולם ללא הוצאת זרע.

3. הסברו השני של ר"י הזקן (שם), שהאיסור בביאה שלא כדרכה והוצאת זרע הוא רק כשהדבר נעשה לצורך מניעת היריון, אולם באופן אקראי עקב תאוה לשמש באופן זה, הדבר מותר.

להלכה, הבית יוסף (אבן העזר סימן כה) כתב בצורה חריפה מאוד לאסור, והוסיף שאם היו רואים המתירים את דברי הזהר שהחמיר מאוד בעניין הוצאת זרע לבטלה, לא היו מתירים

* פורסם לראשונה באסיא צז-צח (אייר תשע"ה), עמ' 141-149. תודתי למורי רבי הגאון הרב יצחק שילת שליט"א על העזרה שהגיש לי בחיפוש אחר כתבי יד מן הגניזה, ועל הסכמתו לעבור על הדברים שבמאמר זה. בכל אופן, האחריות על הדברים שבמאמר (כולל טעויות אם ישנן) מוטלת עליי בלבד.

את הדבר. גם השולחן ערוך (שם) לא הזכיר כל צד של היתר, וקודם לכן (סימן כג סעיף א) כתב על החומרה של הוצאת זרע לבטלה, כולל בשעת תשמיש¹. הרמ"א (סימן כה סעיף ב) הביא את שני תירוצי ר"י בתור שתי דעות להלכה, וסיים: "כל המקדש עצמו במותר קדוש ייאמר לו".

ב. שיטת הרמב"ם והפולמוס בדעתו

שיטתו של הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כא הלכה ט) כפי שהיא מצויה בדפוסים שלפנינו, ברורה לכאורה:

אשתו של אדם מותרת היא לו, לפיכך כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה...
ובא עליה כדרכה ושלא כדרכה², ובלבד שלא יוציא שכבת זרע לבטלה.

עולה מכאן שהרמב"ם פסק כתירוצו הראשון של ר"י, וביאה שלא כדרכה מותרת, אך ללא הוצאת זרע.

אולם לאחורונה, ראיתי שהיו שפקפקו בדעת הרמב"ם, וכתבו שעל פי הגירסא הנכונה ברמב"ם הוא התיר אף הוצאת זרע בביאה שלא כדרכה. ראיתם היא מכך שבכל כתבי היד התימניים (כפי שהעידו הרב קפאח ברמב"ם שהוציא³ ומדפיסי רמב"ם פרנקל⁴), מופיעה ההלכה ברמב"ם ללא תוספת המשפט: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה". לדעת אותם מפקפקים, מדובר בתוספת גירסא מאוחרת שהוכנסה ברמב"ם, ולא דעתו של הרמב"ם עצמו. כיוון שבעניין זה שיטתו של הרמב"ם עשויה להכריע את הכף, החלטתי לנסות ולברר את שיטתו של הרמב"ם בעניין עד כמה שידי מגעת.

ג. גירסת הראשונים ברמב"ם

כל הראשונים אותם ראיתי שהתייחסו לדברי הרמב"ם, גרסו בדבריו את הנוסח: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה".

הראשון הקדום ביותר שהתייחס לדברי הרמב"ם הללו הוא רבי ישעיה מטראני השני, ריא"ז, שכתב (קונטרס הראיות סנהדרין נח ע"ב) את דברי הרמב"ם על פי הגירסא שלפנינו בדפוסים, וחלק עליהם. זמני פטירתו והולדתו המדויקים של ריא"ז אינם ידועים, אולם רבו המובהק היו סבו, רבי ישעיה מטראני הראשון, הרי"ד, שהיה בן דורו הצעיר של הרמב"ם⁵.

1. ראה עוד ספר חרדים (מצוות התלויות בארץ סוף פרק ב), שדחה בצורה חריפה ביותר את דעת המתירים, וסיים במעשה שאירע בימיו, על אחד שהיה בא על אשתו שלא כדרכה, שרבי יוסף קארו (בעל השולחן ערוך) ושאר רבותיו: "נידוהו וחרפוהו ואמרו לשורפו באש, וסוף גירשוהו מארץ ישראל".

2. בכתבי היד ובדפוסים ראשונים מופיעה תוספת: "ובין דרך איברים", שנמחקה על ידי הצנזורה (אף המילים: "ובא עליה כדרכה ושלא כדרכה" נמחקו על ידי הצנזורה, אולם הוחזרו בסוגריים בדפוסים המקובלים), וראה על כך עוד להלן.

3. ועל פי גירסתו גם שונה הנוסח ברמב"ם הוצאת מקבילי.

4. ברמב"ם פרנקל כתבו שהוא הדין בכל כתבי היד האחרים בהם השתמשו מלבד שלושה כת"י אשכנזים, וראה על כך להלן.

5. גם התאריכים המדויקים של הולדתו ופטירת הרי"ד אינם ידועים, אך אפילו לפי השיטה המאחרת ביותר את הולדתו, הוא היה לכל הפחות בן עשרים וחמש בעת פטירת הרמב"ם, בשנת ד'תתקס"ה (1204), כשלפי

הדבר מוכיח שכמה עשרות שנים בודדות לאחר פטירתו של הרמב"ם, הייתה הגירסא המקובלת באיטליה (מקום מגוריו של הריא"ז) כפי שהיא אצלנו בדפוסים, שכן הריא"ז אינו רומז על גירסא אחרת ברמב"ם, ואדרבה, גירסא אחרת הייתה מסייעת לשיטתו. ראשון קדום נוסף, אם כי מעט מאוחר יותר, שחי בפרובנס, והביא את דברי הרמב"ם כפי שהם לפנינו, הוא רבי אברהם מן ההר, שחי בתחילת האלף השישי (המחצית השניה של המאה ה-13), והיה בן תקופתו של הרשב"א. חכם זה, שנולד אף הוא כמה עשרות שנים בודדות לאחר פטירתו של הרמב"ם, הביא בפירושו לנדרים (כ"ע"ב) את דברי הרמב"ם כסיוע לשיטתו, שביאה שלא כדרכה מותרת בתנאי שלא יוציא זרע לבטלה, ומוכח שכן הייתה גירסתו ברמב"ם.

ראשון נוסף שחי בפרובנס באותו זמן, וגרס אף הוא ברמב"ם את המילים: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה" הוא רבי אהרן הכהן מלוניל, מחבר ספר אורחות חיים, שהביא בספרו (חלק ב הלכות כתובות אות ז) את ההלכה האמורה במלואה, כולל המילים הנ"ל.⁶

ראשון נוסף באנגליה באותו זמן, וגרס אף הוא ברמב"ם את המילים: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה", הוא רבי יעקב חזן מלונדון, מחבר ספר עץ חיים, שנכתב בשנת ה' מ"ז (1287), שהביא בספרו (חלק ב הלכות פרייה ורבייה פרק שלישי), את ההלכה האמורה במלואה, כולל המילים הנ"ל.⁷

אף רבי יעקב בן אשר מזכיר בספרו טור אבן העזר (סימן כה) את דברי הרמב"ם שהסתיימו במילים: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה", ומציין שהר"י בעל התוספות חלוק על כך. מדובר שוב בעדות קדומה, שכן הטור נולד כשישים וחמש שנים בלבד לאחר פטירת הרמב"ם, בשנת ה"א כ"ט (1269), וחי הן באשכנז והן בספרד, ולמרות זאת, מדבריו עולה שלא היה ידוע לו על גירסא אחרת ברמב"ם.

שני ראשונים ספרדים, אם כי מאוחרים יותר, אף הם גרסו ברמב"ם כפי שהוא לפנינו. הכוונה לרבי וידל די טולוזא, מחבר המגיד משנה על הרמב"ם, שמפירושו לרמב"ם על ההלכה האמורה עולה שהמילים: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה" היו מצויות בגירסתו, ולרבנו ניסים בן ראובן גירונדי, הר"ן, שבפירושו לנדרים (שם) הביא שהרמב"ם כתב: "ובלבד

השיטה המקדימה כבר היה בן ארבעים.

6. באורחות חיים אמנם לא מוזכר שזהו לשון הרמב"ם, אך השוואה בין דבריו לבין דברי הרמב"ם מלמדת ללא שום ספק שדבריו נלקחו מהרמב"ם. אמנם למעשה אין צורך בהוכחה, שכן בספר הכלבו (שדומה ביותר לספר ארחות חיים, והיום מקובל שהוא המהדורה הראשונה של ספר ארחות חיים, שנכתבה אף היא בידי רבי אהרן הכהן עוד בצעירותו) סימן עה, נכתבו הדברים במפורש בשם הרמב"ם. אף על פי כן, העדפנו להביא את ההוכחה בגוף הדברים מתוך האורחות חיים משתי סיבות: 1. ייחוסו של ספר הארחות חיים לרבי אהרן הכהן מלוניל איננו מוטל בספק. 2. יכול להיות שיהיה מי שיטען שהמילים האמורות מהוות תוספת מאוחרת גם בגוף דברי הכלבו, על מנת להתאימו עם נוסחאות הרמב"ם המצויות בידינו (בשאר הראשונים לא ניתן לטעון כן, שכן הראשונים הנ"ל דנו בדברי הרמב"ם הללו, כולל באיסור להוציא זרע בביאה שלא כדרכה, אולם בכלבו מדובר בציטוט ללא דיון). אולם העובדה שאותה נוסחה מופיעה גם בספר הנוסף, וללא ציון שמדובר בדברי הרמב"ם, מוכיחה מעל לכל ספק שמדובר בנוסחה המקורית של מחבר הספר.

7. תודתי לרב הראל דביר שהפנה אותי למקור חשוב וקדום זה.

שלא יוציא זרע לבטלה". שני ראשונים אלו חיו בספרד במחצית השניה של המאה הראשונה לאלף השישי (המאה הארבע עשרה)⁸.

כבר מדברי הראשונים שעסקו ברמב"ם אנו רואים שעשרות שנים בודדות לאחר פטירת הרמב"ם הייתה הגירסא הנפוצה בכמה וכמה מקומות שונים באירופה: איטליה, אשכנז, פרובנס ואנגליה, שהרמב"ם כתב במפורש לאסור הוצאת זרע לבטלה בביאה שלא כדרכה, ולא הייתה ידועה גירסא אחרת. אנו גם יודעים שכמאה שנים לאחר פטירת הרמב"ם הייתה זו הגירסא הנפוצה בספרד.

ד. בדיקת כתבי היד

כאמור (בהערה לעיל), ברמב"ם מהדורת פרנקל צוינו שלושה כתבי יד בלבד שבהם מופיעה הגירסא "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה". עיינתי בפרטים של שלושת כתבי היד הללו. אחד מהם אכן קדום יחסית, משנת 1295, הוא כת"י בודפשט A77 (במכון לתצלומי כת"י שבספריה העברית: F2904)⁹, שנכתב כנראה בצפון צרפת על ידי נתן בן שמעון הלוי. שני כתבי היד האחרים המצוינים שם מאוחרים יותר: האחד, כת"י אוקספורד 569 (צילום: F19440) שנכתב על ידי מעתיק בשם שלמה בתחילת המאה ה-14, והאחר, כת"י קימברידג' Dd13.1 (צילום: F15937), מאוחר עוד יותר, ומתוארך למאה ה-15.

מטרתי בחיפוש הגירסא בכתבי יד נוספים הייתה כפולה: האחת, לראות האם הגירסא המוסכמת בכתבי היד האשכנזיים הייתה כפי שמופיע בכתבי היד שבהוצאת פרנקל, וכוללת את התוספת האמורה, ועד כמה ניתן לראות אם מדובר בגירסא קדומה. השנייה, לבדוק במקביל את כתבי היד הספרדיים ולמצוא את גירסתם.

לצורך כך עיינתי בצילומים של עשרה כתבי יד, מהקדומים ביותר שקיימים כיום (מלבד אלו שצוינו לעיל), ומכילים את ההלכה האמורה ברמב"ם, מחציתם אשכנזים ומחציתם ספרדים¹⁰.

ואלו הם תצלומי כתבי היד שנבדקו (על פי סדר כרונולוגי):

1. כתב יד קמברידג' ADD1564 (צילום: F17476). מדובר בכתב יד אשכנזי שנכתב על ידי קרשביהו הצרפתי בשנת ה'ב (1242), כלומר 37 שנים לאחר פטירת הרמב"ם.

8. אמנם גם בחידושים המיוחסים לרבנו יונה למסכת סנהדרין (נח ע"ב) מופיעים דברי הרמב"ם כגירסא שלפנינו, בתוספת המילים: "ובלבד שלא יוציא שכבת זרע", ואם כן יש לנו עוד מקור קדום מאוד לגירסא זו, שכן רבנו יונה נולד עוד לפני פטירתו של הרמב"ם, אך ראה בהקדמה לחידושים הללו (מהדורת ויינרעב), שככל הנראה הם אינם משל רבנו יונה גירונדי, אלא מאוחרים יותר. וראה להלן, סימן נד, דיון נוסף בדברי הר"ן ורבנו יונה.

9. אף אני עיינתי בתצלום הכת"י, ואכן המשפט האמור מופיע שם.

10. לא עיינתי בכתבי יד תימניים, שכן נאמנים עליי דברי הקודמים לי (הרב קפאח, מדפיסי פרנקל ומהדורת מקבילי) שאין הם מכילים את המשפט האמור. כמו כן, כתבי היד האיטלקיים הקדומים ביותר שידועים לספר קדושה (על פי המופיע במפתח כתבי היד של הספריה הלאומית) הם מהמאה ה-15 בלבד, ואין להם ערך לבדיקה שעשיתי, המתמקדת בזמנים קדומים יותר (מה עוד שכאמור, כבר מאתיים שנה קודם לכן העיד הריא"ז, חכם איטלקי, שבגירסתו הייתה התוספת האמורה). לגבי כתבי יד הכתובים בכתובה מזרחית, ראה להלן.

2. כתב יד אוקספורד 568 (צילום: F19439). מדובר בכתב יד ספרדי שנכתב על ידי היחיוני בשנת ה'מ"ה¹¹ (1284).
 3. כתב יד בית המדרש לרבנים RAB350 (צילום: F50553). מדובר בכתב יד אשכנזי שנכתב על ידי משה הכהן, כנראה בשנת ה'מ"ח¹² (1288).
 4. כתב יד סינסיניטי 671 (צילום: F22000). מדובר בכתב יד ספרדי מן המאה ה-13 או המאה ה-14.
 5. כתב יד בודפשט A88 (צילום: F12323). מדובר בכתב יד אשכנזי שנכתב על ידי מאיר הכהן בשנת ה'ע"א (1311).
 6. כתב יד הספריה הלאומית 1193. מדובר בכתב יד ספרדי שנכתב על ידי מעתיק בשם יצחק לפני שנת ה'ק"א (1351).
 7. כתב יד פריס 337 (צילום: F2940G). מדובר בכתב יד ספרדי שנכתב לפני שנת ה'קל"ב (1372).
 8. כתב יד וינה 57/1 (צילום: F1293, F10156). מדובר בכתב יד אשכנזי שנכתב על ידי אליהו בן בנימין הלוי לקראת סוף המאה ה-14¹³.
 9. כתב יד ששון 417. מדובר בכתב יד ספרדי, כנראה מהמאה ה-14.
 10. כתב יד אוקספורד 595 (צילום: F20185). מדובר בכתב יד ספרדי מהמאה ה-14. עיון בכל כתבי היד המפורטים לעיל הראה שבכולם, למעט כתב יד פריס 337 (שהוא כתב יד מאוחר יחסית), מופיעות המילים: "ובלבד שלא יוציא שכבת זרע לבטלה", כחלק מגוף הטקסט עצמו.
- עולה מכאן שאף מבדיקת כתבי היד, הייתה הגירסא המקובלת באשכנז, בצרפת ובספרד במאה ה-13 (שבתחילתה נפטר הרמב"ם) כפי שהיא מצויה אצלנו בדפוסים, וכללה את המילים: "ובלבד שלא יוציא שכבת זרע לבטלה".

ה. בדיקת קטעי גניזה

על מנת לברר יותר את גירסת הרמב"ם, חיפשתי בקטעים מן הגניזה שמכילים העתקות של הלכות איסורי ביאה פרק כא¹⁴. לצערי הרב נחלתי כאן אכזבה, שכן בכל קטעי הגניזה הידועים לנו¹⁵, יש רק שני קטעים שמכילים את הפרק הנ"ל. הראשון, והחשוב שבהם (וינה H101 צילום: F1477), הוא קטע מהלכות איסורי ביאה והלכות שחיטה שנכתב על ידי שלמה הלוי, בנו של הדיין שמואל בן סעדיה הלוי, ונכתב כנראה עוד בחייו של הרמב"ם. אלא שלדאבון הלב, בקטע זה חסרים כמה דפים, ובהם הדף המכיל את ההלכה האמורה¹⁶.

11. על שנת העתקתו של כתב היד ראה מלאכי בית אריה – 'צורה יוצאת דופן של תאריך ליצירה בכתב יד' (תרביץ מא (תשל"ב), עמ' 116–124).

12. ראה הדרום לח (תשל"ד), עמ' 10.

13. על מעתיק זה ידוע שהעתיק ספר אחר בכתובה מזרחית בשנת ה'קנ"ט (1399).

14. בחיפושיי נעזרתי גם בפרויקט הדיגיטציה של הגניזה של פרידברג.

15. הדברים נבדקו הן ברשימה הביבליוגרפית של הספריה הלאומית והן באתר הגניזה.

16. צילום הקטע נבדק בנוכחותי על ידי הרב יצחק שילת. לאחר מכן בדקתי שוב בפרויקט הגניזה הממוחשב, ואף שם היה חסר הדף האמור.

קטע אחר, המכיל כמה דפים בודדים מהלכות איסורי ביאה (לונדון 10832. צילום: F8147) בכתובה מזרחית, לא ידוע מועד הכתיבה, נבדק ובו הגירסא כבכתבי היד התימניים, ללא התוספת האמורה.

ו. מהו מקור התוספת?

נראה ברור שבמהדורה הראשונה שיצאה תחת ידי הרמב"ם, שהיא בדרך כלל המשתקפת בנוסח כתבי היד התימניים¹⁷, לא הופיע המשפט: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה". הרב קפאח העיר¹⁸ שאין צורך בתוספת זו, שכן כמה הלכות מאוחר יותר (הלכה יח) כתב הרמב"ם בפירושו:

אסור להוציא שכבת זרע לבטלה, לפיכך לא יהיה אדם דש מבפנים וזורה מבחוץ...

ומכאן מוכח שאיסור הוצאת זרע לבטלה הוא אף בדרך תשמיש. אמנם ר"י בעל התוספות חילק בין מקרה בו מטרתה של הוצאת הזרע מחוץ לגוף האישה היא כדי למנוע היריון שאז היא אסורה, לבין הוצאת זרע כזו באקראי כדי למלא תאוותו, שאז היא מותרת, וכפי שראינו לעיל, אך ברמב"ם עצמו לא מופיע כל חילוק כזה, ולכן נראה יותר שסמך על מה שכתב בהמשך שהוצאת זרע לבטלה אסורה¹⁹. כנראה שלאחר שנוכח הרמב"ם עצמו שיש שטעו בכוונתו, והתירו ביאה שלא כדרכה הכוללת הוצאת זרע, הוסיף את הדברים במהדורה מאוחרת יותר, שהיא זו שהתפשטה ברחבי אירופה. לכל היותר, אם אין מדובר ברמב"ם עצמו, מדובר במי מבאי בית מדרשו הקרובים של הרמב"ם, ששמע ממנו שלא התיר הוצאת זרע בביאה שלא כדרכה.

האפשרות שמדובר בתוספת מאוחרת של מעתיק תלמיד חכם בעיני עצמו, שרצה "להציל את הרמב"ם מהכשלת הרבים", איננה סבירה בעיניי כלל וכלל, זאת משתי סיבות:

1. מצאנו את הגירסא שכוללת את המילים: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה" כמה עשרות שנים בודדות לאחר פטירת הרמב"ם בכל המרכזים היהודיים באירופה: באיטליה²⁰,

17. עיין על כך בהרחבה במבוא לרמב"ם המדויק הוצאת הרב שילת ספר המדע. ראוי לציין, שהעובדה שהסופרים האשכנזיים והספרדים ידועים כמדויקים פחות ממקביליהם התימניים בהעתקה, פחות רלוונטית לדיון במאמר זה, שכן בוודאי שהדיון כאן איננו על שגיאה בהעתקה, אלא על תוספת משפט, ומידת הדיוק של הסופרים שכתבו את כתבי היד בהם נמצא המשפט הנוסף, אינה משנה.

18. וכן כתבו המו"לים של הוצאת פרנקל בילקוט שינויי נוסחאות שם.

19. אין לבוא ולומר שלדעת הרמב"ם, יש חילוק בין מקרה בו האיש מוציא זרע מחוץ לגוף האישה, שאז הדבר אסור, לבין ביאה שלא כדרכה שבה הרמב"ם התיר שפיכת זרע שלא במקום, כיוון שהוא בגוף האישה, משום שהגירסא המדויקת ברמב"ם (אותה ניתן לראות גם בכתבי היד שבדקתי, ומופיעה גם בטור ובדפוסים ראשונים, ראה לעיל) היא שהתיר גם ביאה בדרך איברים, שבה (אם יש שפיכת זרע) הזרע נשפך בחוץ, וממילא מוכח שלא חילק כחילוק ר"י (וראה באותו פרק בהלכות איסורי ביאה הלכה א, שאין לביאה דרך איברים דין ביאה כלל, ודינה כחיבוק ונישוק). כך גם ניתן לדייק מדבריו בפירוש המשניות לסנהדרין (פרק ז משנה ד), שם כתב את ההיתר לבוא על אשתו ביאה שלא כדרכה ביחד עם ביאה דרך איברים, וקודם לכן באותה משנה, כשדיבר על ביאה דרך איברים באחת מן העריות, הזכיר שאין על זה חיוב כרת של איסורי עריות, אלא זהו מה שקראו חז"ל ניאוף ביד וברגל. וראה עוד להלן בעניין זה.

20. ריא"ז, שחי במאה ה-13.

באשכנז²¹, בצרפת²², בפרובנס²³, באנגליה²⁴ ובספרד²⁵. רחוק להניח שאם מדובר בתוספת עצמאית מקומית, שתוספת זו הייתה מתפשטת באופן גורף ומוסכם כל כך מהר, ושלא נמצא שום זכר באירופה (למעט כתבי יד בודדים מאוחרים בהרבה) לגירסא ה"מקורית".

2. רבי יצחק הזקן, שחי בדור שלפני הרמב"ם, הביא (כאמור לעיל) באחד מפירושו את האפשרות להוציא זרע בביאה שלא כדרכה. פירושו של ר"י מצוטט רבות בידי הבאים אחריו, וחלקם מסכימים עמו. גם רי"ד (סבו של הרי"א²⁶) פירש באופן זה, ואנו רואים שפירוש כזה היה מקובל באיטליה ובצרפת עוד בימיו של הרמב"ם, וממילא לא היה צורך "להציל את הרמב"ם" באירופה.

ז. עוד בעניין התוספת ואיסור הוצאת זרע לבטלה

שבתי עוד ועיינתי בעניין זה, ונראה שיש כדמות ראייה, שאכן הרמב"ם סמך בתחילה על מה שכתב בהמשך בעניין איסור הוצאת זרע לבטלה, ורק לאחר מכן הוסיף (כאמור הוא או מי מבאי בית מדרשו שהכיר את שיטתו) את דבריו בהלכה הקודמת יותר על מנת להימנע מטעויות. מקור מקביל לדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה פרק כא נמצא בפירוש המשניות לסנהדרין (פרק ז הלכה ז). מרבית ההלכות המופיעות בפרקנו מופיעות שם, אולם בהשמטה ברורה אחת – כל ההלכות הקשורות לאיסור הוצאת זרע לבטלה, אינן מוזכרות כלל בפירוש המשניות²⁶. נראה לעניות דעתי, שהסיבה לכך ברורה – בפירוש המשניות שם הדיון הוא באיסורי עריות, כשהרמב"ם הדגיש שם בצורה ברורה שאין לאיסורי עריות כל נגיעה לשאלת הוצאת הזרע, והם אינם קשורים לכך. ממילא ברור שגם שאלת היתר ביאה באשתו שלא כדרכה ודרך איברים, מנותקת משאלת הוצאת הזרע. רק ביד החזקה, שם בא הרמב"ם לתת את מכלול ההלכות, ישנו דיון נרחב יותר באיסור הוצאת זרע. ניתן להוכיח את הדבר גם מלשון הרמב"ם עצמו בפירוש המשניות שם, בו הוא קורא לביאה דרך איברים בעריות (שאינה נחשבת לאיסור עריות שחייבים עליו כרת): "וצורה זו מן התיעוב קוראים אותו חכמים עליהם השלום מנאפין ביד וברגל", כשבהלכות איסורי ביאה, כשדן הרמב"ם באיסור הוצאת זרע לבטלה (הלכה יח), כתב:

אבל אלו שמנאפין ביד ומוציאין שכבת זרע, לא די להם שאיסור גדול הוא, אלא שהעושה זה בנידוי הוא יושב, ועליהם נאמר: "ידיכם דמים מלאו", וכאילו הרג הנפש²⁷.

21. על פי כתבי היד האשכנזיים מהמאה ה-13, וכן הטור, שחי במאה ה-13 באשכנז.

22. ראה לעיל, שחלק מכתבי היד האשכנזיים, ובמיוחד הקדום שבהם, נכתבו בצרפת.

23. רבי אברהם מן ההר ורבי אהרן הכהן מלוניל, שחיו במאה ה-13.

24. רבי יעקב חזן מלונדון, שחי במאה ה-13.

25. ראה לעיל, שהגירסא ברוב כתבי היד הספרדים, ובעיקר הקדומים, כוללת את המשפט הנ"ל.

26. אמנם הרמב"ם הזכיר שם את איסור הוצאת זרע לבטלה, אבל המעיין היטב בדבריו, יראה שעשה זאת כבדרך אגב, ולא ייחד לכך פירוט של הדברים כפי שעשה ביד החזקה.

27. ניתן אמנם לטעון שמדובר רק בשיתוף השם, ומדובר בשני סוגי "ניאוף" שונים – האחד חיכוך של האיש באיברי האישה, והשני הוצאת זרע בידיים בעצמו, אך מכל מקום רואים שהרמב"ם השווה בין המושגים.

כאמור, לדעת הרמב"ם, ביאה שלא כדרכה ודרך איברים באשתו, הותרה בצורה שווה, וכמו שברור מלשון הרמב"ם שלא שייך להתיר הוצאת זרע בביאה דרך איברים, הוא הדין גם בביאה שלא כדרכה.

ח. עוד בעניין הצנזורה

ראיתי שיש שרצו להוכיח שהתוספת בעניין איסור הוצאת זרע לבטלה נוספה מאימת הצנזורה. אמנם כבר ברמב"ם עצמו מוכח שאין הדברים נכונים, שכן השמטות הצנזורה בעניין היתר ביאה שלא כדרכה והיתר ביאה דרך איברים הינן השמטות מאוחרות, וכפי שראינו לעיל, התוספת האוסרת הוצאת זרע לבטלה מופיעה בכתבי היד הקדומים, בהם לא נגעה יד הצנזורה. כמו כן, בחלק מכתבי היד שבדקתי, ניכרת השפעת הצנזורה על ידי מחיקה של אותם היתרים מגוף כתב היד (מחיקה שלא נעשתה בשלמות, ועדיין ניתן לזהות את הגירסה המקורית), כשברור שהמחיקה היא מאוחרת לכתיבת כתב היד, ואילו המילים "ובלבד שלא יוציא שכבת זרע לבטלה" מהוות חלק מקורי מגוף כתב היד. ניתן להביא ראיה נוספת ממקור אחר, שהשמטות הצנזורה בעניין מקורן מתקופה מאוחרת בהרבה לתקופה שבה מצאנו ברמב"ם את האיסור להוציא זרע לבטלה בביאה שלא כדרכה.

ראשון נוסף שלכאורה לא ברורה דעתו בעניין, הוא הרא"ש. בדפוסים שלפנינו לא מופיע כלל דיון של הרא"ש בשאלת ביאה שלא כדרכה, אולם הבית יוסף (סימן כה) כתב שהרא"ש כתב שתירוצו השני של ר"י (שהתיר להוציא זרע באקראי בביאה שלא כדרכה) הוא העיקרי. ואכן, הבית חדש בהגהותיו לפסקי הרא"ש על יבמות (פרק ג סימן ט) הוסיף קטע שלם מדברי הרא"ש, בו מובא הדיון בנושא עם שני תירוצי ר"י והכרעת הרא"ש.

על מנת לבדוק מהו מקורם של הדברים, חיפשתי בכתבי היד של הרא"ש למסכת יבמות המצויים לפנינו. בקטלוג כתבי היד של הספריה הלאומית מופיעים רק שלושה כתבי יד, שבהם מצויים פסקי הרא"ש לפרק שלישי של יבמות. באחד מהם (כתב יד פריס 418, שמספרו במכון לתצלומי כתבי יד: F31434) לא ניתן למצוא כלל את הסימן המתאים²⁸, ונשארו שני כתבי יד בהם ניתן לבדוק את גירסת הרא"ש בעניין:

1. כתב יד סט. פטרסבורג 208 (צילום: F51140): מדובר בכתב יד אשכנזי שנכתב על ידי הסופר יהונתן בן שבת²⁹, ומתוארך למאות ה-14-15 למנינם.
2. כתב יד פאריס 417 (צילום: F4443): מדובר בכתב יד אשכנזי שנכתב על ידי הסופר אליקים בן שמואל הלוי, וכתביבתו הסתיימה בשנת ה'רכ (1460).

עוד ניתן לראות, שאיסור הוצאת זרע לבטלה, לדעת הרמב"ם, הוא סניף של שפיכות דמים ולא של עריות, והדבר מחזק את הדברים שכתבנו למעלה.
 28. צילום כתב היד קטוע ביותר, ולא ברור האם מדובר בכתב יד שיש בו חסרונות רבים, או שהצילום נעשה באופן גרוע, ולכן אינו מאפשר את מציאת הסימן המתאים.
 29. מאותו סופר ידועים לנו כמה העתקות נוספות, המתוארכות למאה ה-14 למנינם.

שאגת

אבן העזר

כהן

בשני כתבי היד מופיע הקטע החסר והכרעתו של הרא"ש. מכאן נראה שאף אם שלטה הצנזורה והשמיטה את הדברים, מדובר בהשמטה מאוחרת ביותר, למעלה ממאתיים שנה לאחר שכבר היה ידוע המשפט ברמב"ם האוסר הוצאת זרע לבטלה בביאה שלא כדרכה, וברור שאין לתלות בחשש מפני הצנזורה את המשפט האמור.

ט. סיכום

מבדיקת כתבי היד ודברי הראשונים שעסקו ברמב"ם, ניתן להוכיח שאף אם במהדורה הראשונה שיצאה מתחת ידי הרמב"ם, לא הוזכר המשפט: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה", כמה עשרות שנים לאחר פטירתו, זו הייתה הגרסא המקובלת בכל המרכזים היהודיים באירופה, אף שבחלק מהם התקבלה הגישה שהתירה באופן אקראי ביאה שלא כדרכה המלווה בהוצאת זרע, כשאין מטרתה למנוע היריון. עיון בהלכות נוספות ברמב"ם בעניין זה מלמד אותנו שדעת הרמב"ם הייתה לאסור הוצאת זרע לבטלה אף בדרך תשמיש. לכן נראה שהרמב"ם עצמו, כשהבין שיש הטועים בדבריו על פי פירושים אחרים שהיו קיימים באותה תקופה, תיקן את דבריו בחיבורו, או לכל הפחות, מדובר במי מבאי ביתו שהיה אחראי על הפצת חיבורו, וידע את דעתו של הרמב"ם בעניין.

